

Date: 3rd September-2026

QASHQADARYO VOHASINING ARXEOLOGIK YODGORLIKLARI VA ULARNING TARIXIY-MADANIY AHAMIYATI

Fayziyeva Gavhar

“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi katta ilmiy xodimi

Abduraximova Hushnida

“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo vohasida joylashgan yirik arxeologik yodgorliklar, ularning shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti hamda vohaning qadimgi va o‘rta asrlar tarixini o‘rganishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Yerqo‘rg‘on, Uzunqir, Shulluktepa, Zakhoki Moron va qadimgi Kesh kabi yodgorliklarning arxeologik materiallari asosida vohada ilk shaharsozlik, mudofaa inshootlari, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo va madaniy aloqalarning rivojlanish jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, mazkur yodgorliklarning Janubiy Sug‘d tarixiy-madaniy makonidagi o‘rni, qadimgi shahar madaniyatining shakllanishi va moddiy-madaniy merosni asrash masalalariga e‘tibor qaratiladi. Tadqiqotda arxeologik manbalar va ilmiy adabiyotlardan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo vohasi, Janubiy Sug‘d, arxeologik yodgorliklar, Yerqo‘rg‘on, Uzunqir, Shulluktepa, Zakhoki Moron, qadimgi Kesh, shaharsozlik, hunarmandchilik, dehqonchilik, savdo yo‘llari, moddiy-madaniy meros.

Abstract: This article analyzes the major archaeological sites located in the Kashkadarya oasis, their formation and historical development, as well as their significance for studying the ancient and medieval history of the region. Based on archaeological materials from Yerqo‘rg‘on, Uzunqir, Shulluktepa, Zakhoki Moron and ancient Kesh, the article examines the development of early urbanization, defensive structures, agriculture, crafts, trade and cultural contacts in the oasis. Particular attention is paid to the role of these sites in the historical and cultural space of Southern Sogdiana, the formation of ancient urban culture, and the preservation of material and cultural heritage. The study is based on archaeological sources and relevant scholarly literature.

Keywords: Kashkadarya oasis, Southern Sogdiana, archaeological sites, Yerqo‘rg‘on, Uzunqir, Shulluktepa, Zakhoki Moron, ancient Kesh, urbanization, crafts, agriculture, trade routes, material and cultural heritage.

Аннотация: В статье анализируются крупные археологические памятники, расположенные в Кашкадарьинском оазисе, особенности их формирования и исторического развития, а также их значение для изучения древней и средневековой истории региона. На основе археологических материалов Еркургана, Узункыра, Шуллактепы, Захоки Морон и древнего Кеша рассматриваются процессы развития ранней городской культуры, оборонительных сооружений, земледелия, ремесла, торговли и культурных связей в оазисе. Особое внимание уделяется месту данных памятников в историко-культурном пространстве Южного Согда, формированию древней городской культуры и вопросам сохранения материального и культурного наследия. Исследование основано на археологических источниках и научной

Date: 3rd September-2026

литературе.

Ключевые слова: Кашкадарьинский оазис, Южный Согд, археологические памятники, Еркурган, Узункыр, Шуллактепа, Захоки Морон, древний Кеш, градостроительство, ремесло, земледелие, торговые пути, материальное и культурное наследие.

Qashqadaryo vohasi Markaziy Osiyoning qadimiy tarixiy-madaniy hududlaridan biri bo'lib, uning hududida turli tarixiy davrlarga oid ko'plab arxeologik yodgorliklar saqlanib qolgan. Vohaning geografik jihatdan qulay joylashuvi, unumdor yerlar, suv manbalarining mavjudligi hamda qadimiy savdo yo'llarining kesishgan hududida joylashgani bu yerda ilk dehqonchilik manzilgohlarining, keyinchalik esa yirik shahar markazlarining shakllanishiga zamin yaratgan. Qashqadaryo vohasidagi arxeologik yodgorliklar nafaqat vohaning, balki butun Janubiy Sug'dning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, Yerqo'rg'on, Uzunqir, Shulluktepa, Zahhoki Moron va qadimgi Kesh hududidagi arxeologik obidalar vohada shahar madaniyatining uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini kuzatish imkonini beradi. Qashqadaryo vohasining qadimgi tarixi, avvalo, vohada o'troq dehqonchilik va hunarmandchilik madaniyatining shakllanishi bilan chambarchas bog'liq. Arxeologik tadqiqotlar natijasida aniqlangan manzilgohlar vohada aholining tabiiy sharoitdan unumli foydalanganini ko'rsatadi. Dastlab kichik qishloq va qo'rg'on ko'rinishidagi manzilgohlar mavjud bo'lgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ularning ayrimlari yirik siyosiy va iqtisodiy markazlarga aylangan. Bunday jarayon ayniqsa miloddan avvalgi I ming yillik davomida yaqqol kuzatiladi. Aholining ko'payishi, dehqonchilik va hunarmandchilikning rivojlanishi, ichki va tashqi savdo aloqalarining kengayishi natijasida mustahkamlangan shahar markazlari paydo bo'lgan. Ularning ayrimlari mudofaa devorlari, qal'a, shahriston, hunarmandchilik mahallalari va diniy inshootlardan tashkil topgan murakkab shahar tuzilishiga ega bo'lgan. [1]

Qashqadaryo vohasidagi eng muhim arxeologik yodgorliklardan biri Yerqo'rg'on hisoblanadi. Mazkur yodgorlik Qarshi vohasining qadimgi shahar madaniyatini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Yerqo'rg'on qadimgi Naxshab vohasining yirik siyosiy va iqtisodiy markazlaridan biri bo'lgan. Yodgorlikning katta maydonni egallashi, uning mudofaa tizimi, ichki tuzilishi va turli davrlarga oid arxeologik qatlamlari bu hududda shahar hayoti uzoq vaqt davomida rivojlanganidan dalolat beradi. Yerqo'rg'on olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida turli xil sopol buyumlar, mehnat qurollari, metall buyumlar, qurilish qoldiqlari, xo'jalik inshootlari hamda diniy marosimlar bilan bog'liq materiallar aniqlangan. Mazkur topilmalar qadimgi aholining kundalik turmushi, ishlab chiqarish faoliyati, hunarmandchiligi va ma'naviy hayoti haqida muhim ma'lumotlar beradi. Yerqo'rg'onning tarixiy ahamiyati uning faqatgina mahalliy markaz bo'lganligi bilan cheklanmaydi. U qadimgi Sug'd hududlari o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarda ham muhim o'rin tutgan. Qashqadaryo vohasi orqali o'tgan qadimgi savdo yo'llari voha shaharlarining boshqa hududlar bilan aloqalarini kuchaytirgan. Turli hududlardan kelgan mahsulotlar, xomashyo, hunarmandchilik buyumlari va madaniy an'analar o'zaro almashilgan. Shu sababli Yerqo'rg'on singari

Date: 3rd September-2026

shahar markazlarida mahalliy an'analar bilan bir qatorda qo'shni hududlarning madaniy ta'sirlarini ham kuzatish mumkin. Qashqadaryo vohasining Kesh hududi ham qadimgi shahar madaniyatining shakllanishida muhim o'rin egallagan. Kesh vohasi hozirgi Shahrisabz va uning atrofidagi hududlarni qamrab olgan qadimgi tarixiy-madaniy makonlardan biridir. Bu hududda qadimgi dehqonchilik manzilgohlari, qo'rg'onlar va shahar xarobalari mavjud bo'lib, ular Kesh vohasida o'troq hayot va shahar madaniyati qadimdan rivojlanganini ko'rsatadi. Kesh hududidagi Uzunqir arxeologik yodgorligi ayniqsa e'tiborga loyiqdir. Uzunqir qadimgi Kesh vohasining yirik manzilgohlaridan biri bo'lib, uning mudofaa devorlari va boshqa arxeologik qoldiqlari vohada mustahkamlangan shahar markazlari shakllanganini ko'rsatadi. Uzunqirning o'rganilishi qadimgi Kesh tarixining dastlabki bosqichlarini aniqlashda katta ilmiy ahamiyatga ega. Yodgorlikning joylashuvi va arxeologik tuzilishi uning mudofaa va xo'jalik tizimlari rivojlangan manzilgoh bo'lganini ko'rsatadi. Qadimgi shaharlar uchun mudofaa devorlarining mavjudligi aholining nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va harbiy jihatdan ham uyushganligini anglatadi. Devorlarning qurilishi uchun katta miqdorda mehnat va tashkiliy imkoniyat talab qilingan. Shu jihatdan Uzunqir kabi yodgorliklar qadimgi jamiyatda ijtimoiy tashkilot va boshqaruv tizimining rivojlanganini o'rganish imkonini beradi.[2]

Qashqadaryo vohasining yana bir muhim arxeologik yodgorligi Shulluktepa hisoblanadi. Mazkur yodgorlik vohaning keyingi tarixiy davrlaridagi shahar hayoti va madaniy jarayonlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shulluktepa hududidan aniqlangan arxeologik materiallar aholi turmushi, xo'jaligi va hunarmandchiligi haqida ma'lumot beradi. Yodgorlikning tarixiy taraqqiyotini Yerqo'rg'on va boshqa qadimiy manzilgohlar bilan qiyosiy o'rganish Qashqadaryo vohasida shahar madaniyatining uzluksiz rivojlanish jarayonini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Zahhoki Moron yodgorligi ham Qashqadaryo vohasining qadimgi tarixini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Mazkur hududda qadimgi sug'orma dehqonchilik, mudofaa inshootlari va o'troq hayot bilan bog'liq arxeologik izlar uchraydi. Qashqadaryo vohasining tabiiy-geografik sharoiti qadimdan sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi uchun qulay bo'lgan. Dehqonchilikning taraqqiy etishi esa aholining bir joyda doimiy yashashiga, ishlab chiqarishning barqarorlashishiga va yirik manzilgohlarning vujudga kelishiga olib kelgan. Shu sababli arxeologik yodgorliklarni faqat alohida obida sifatida emas, balki vohaning umumiy xo'jalik va ekologik tizimi bilan bog'liq holda o'rganish muhimdir.[3] Qashqadaryo vohasidagi arxeologik yodgorliklarning muhim jihatlaridan biri shundaki, ular orqali qadimgi aholining xo'jalik faoliyatini qayta tiklash mumkin. Arxeologik qazishmalar vaqtida topilgan sopol idishlar, don saqlash uchun mo'ljallangan xo'jalik inshootlari, mehnat qurollari, metall buyumlar va boshqa moddiy manbalar dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikning rivojlanganidan dalolat beradi. Ayniqsa sopol buyumlar arxeologik madaniyatlarni davrlashtirish va ularning o'zaro aloqalarini aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Sopol idishlarning shakli, tayyorlanish texnikasi, bezaklari va tarkibiy xususiyatlari orqali ma'lum bir davr va hududga xos madaniy belgilarni aniqlash mumkin. Vohada hunarmandchilikning rivojlanishi ham shahar madaniyatining shakllanishida muhim omil bo'lgan. Kulolchilik, metallga ishlov

Date: 3rd September-2026

berish, to'qimachilik, zargarlik va boshqa hunarmandchilik turlarining taraqqiy etishi aholining kundalik ehtiyojlarini ta'minlash bilan birga, savdo munosabatlarining rivojlanishiga ham xizmat qilgan. Hunarmandchilik buyumlarining boshqa hududlarda uchrashi yoki chetdan keltirilgan mahsulotlarning voha yodgorliklaridan topilishi Qashqadaryoning qadimgi davrlardayoq keng iqtisodiy va madaniy aloqalarga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Qashqadaryo vohasining tarixiy-madaniy ahamiyatini belgilovchi yana bir muhim omil uning qadimgi savdo yo'llari bilan bog'liqligidir. Vohaning geografik joylashuvi uni Movarounnahrning janubiy hududlari, Baqtriya, Sug'dning boshqa markazlari va keyinchalik Buyuk Ipak yo'li tizimi bilan bog'lovchi muhim hududlardan biriga aylantirgan. Savdo yo'llari orqali nafaqat tovarlar, balki turli xalqlarning madaniy an'analari, diniy qarashlari, san'at uslublari va texnologik tajribalari ham tarqalgan. Shuning uchun Qashqadaryo arxeologik yodgorliklari Markaziy Osiyodagi madaniy almashinuv jarayonlarini o'rganish uchun muhim daliliy manba hisoblanadi.

Arxeologik topilmalar qadimgi Qashqadaryo aholisi ma'naviy dunyoqarashining ayrim jihatlarini ham yoritib beradi. Diniy marosimlar bilan bog'liq inshootlar, turli shakldagi buyumlar, bezak elementlari va dafn marosimlariga oid materiallar qadimgi aholining e'tiqodlari haqida tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Ayniqsa zardushtiylik bilan bog'liq arxeologik materiallar vohada qadimgi diniy qarashlarning shakllanishi va rivojlanishini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Bunday topilmalarni boshqa hududlardagi arxeologik materiallar bilan qiyoslash orqali diniy va madaniy jarayonlarning umumiy hamda mahalliy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Qashqadaryo vohasidagi arxeologik yodgorliklarning yana bir muhim jihati ularning tarixiy shaharsozlikni o'rganishdagi ahamiyatidir. Qadimgi shaharlar tasodifiy shakllanmagan.[4] Ularning joylashuvi, mudofaa tizimi, suv manbalariga yaqinligi, savdo yo'llari bilan aloqasi va xo'jalik faoliyati o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan. Yerqo'rg'on va Uzunqir singari yodgorliklar qadimgi shaharlarning ichki tuzilishi va rivojlanish xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Mudofaa devorlari, turar joylar, xo'jalik binolari, diniy inshootlar va hunarmandchilik hududlarining joylashuvi qadimgi shahar hayotining murakkab tizimga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Qashqadaryo vohasining arxeologik merosini o'rganishda XX asr va XXI asr boshlarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlarning ahamiyati katta. Arxeologik ekspeditsiyalar tomonidan vohaning turli hududlarida yodgorliklar aniqlanib, ularning davri, madaniy qatlamlari va tarixiy ahamiyati o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar natijasida Qashqadaryo vohasining qadimgi davrdan o'rta asrlargacha bo'lgan tarixiy taraqqiyoti haqida muhim ilmiy xulosalar shakllangan. Bugungi kunda zamonaviy arxeologik usullar, geografik axborot tizimlari, aerofotosuratlar, masofadan zondlash va boshqa texnologiyalardan foydalanish yodgorliklarning hududi va tuzilishini yanada aniqroq o'rganish imkonini bermoqda.[5]

Umuman olganda, Qashqadaryo vohasidagi Yerqo'rg'on, Uzunqir, Shulluktepa, Zakhoki Moron va Kesh vohasiga oid boshqa arxeologik yodgorliklar hududning qadimdan yuksak tarixiy-madaniy taraqqiyot markazlaridan biri bo'lganini ko'rsatadi.

Date: 3rd September-2026

Ushbu yodgorliklar orqali vohada dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo, shaharsozlik va diniy-madaniy hayotning rivojlanish jarayonlarini kuzatish mumkin. Ularning har biri ma'lum bir tarixiy davrning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirsa-da, barchasi birgalikda Qashqadaryo vohasining uzoq davom etgan tarixiy-madaniy taraqqiyotini namoyon etadi. Shu sababli mazkur arxeologik yodgorliklarni kompleks va qiyosiy o'rganish nafaqat Qashqadaryo tarixini, balki Janubiy Sug'd va umuman Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanish jarayonlarini anglash uchun ham muhimdir. Arxeologik merosni asrash, ilmiy jihatdan tadqiq etish va uni keng jamoatchilikka targ'ib qilish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, yodgorliklarni muhofaza qilish, ularning ilmiy hujjatlarini takomillashtirish va turizm imkoniyatlaridan oqilona foydalanish kelajak avlodga ushbu bebaho tarixiy merosni to'liq yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Isamiddinov M.H., Sulaymonov R.X. *Erkurgan (Yerqo'rg'on)*. – Toshkent, 1984. —
2. Sulaymonov R.X. *Drevniy Naxshab (problemy tsivilizatsii Uzbekistana)*. – Toshkent, 2000.
3. Hazratov N. "Qadimgi Kesh viloyati hududidagi arxeologik yodgorliklarining o'rganilish tarixidan." // *Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari*. – 2023. — Maqolada Kesh, Shahrisabz, Uzunqir, Podayotoqtepa, Sangirtepa kabi yodgorliklarning o'rganilish tarixi yoritilgan.
4. Lurje P. "Keš." // *Encyclopaedia Iranica*. – 2017. 5. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti. "Janubiy Sug'd arxeologik ekspeditsiyasi."